

újkori Kháronjának rozoga járművét idézi a *Hosszú alkonyból*. A filmbéli harckocsira vagy a hármass metró bármelyik szerelvényére hasonlító buszszörny csörömpölve, zötykölődve viszi utasait a holtak országába. Ez a lakonikus hangulatvers a történelmi utalásrendszert, egyéni bizonytalanságot, a szerelem, a lét törekénységét egyetlen nyomasztó látványba foglalja. (*L'Harmattan*)

RŐHRIG ESZTER

Kizökkent idők

BERKOVITS GYÖRGY: V. ÉS Ū. I-II.

Manapság már igen kevésbé lehet bármilyen regényt is beilleszteni a maga rendszertani helyére, hiszen alig van már rendszer, a tan avitt lett, a hely pedig szétrobant. Nem utolsósorban pedig az afféle prózai munkák aknázták alá ezt a kényelmes szisztémát, mint a szóban forgó regény is, melyet egyszerre lehet család-, nevelődési, történelmi, szociológiai, szerelmes, holokauszt-, enciklopédikus stb. regénynek nevezni. Kis túlzással akár azt is mondhatnánk, hogy ez az 1200 oldalas, jó másfél kilós, akár könnyű testi sértés okozására is alkalmas regény be sem férne semmilyen előre kijelölt fachba. Már csak azért is, mert véleményem szerint ebben a regényben nem csupán az az érdekes, ami benne van (márpedig „anyag” van benne rendesen, szinte az egész 20. század), hanem az is, ami tételesen nincsen ugyan benne, ám a regény alapos és következetes végiggondolása során óhatatlanul felmerül. Általános regénypoétikai, stilisztikai, műfaji kérdésekre gondolok, az identitás és az elbeszélhetőség problémáira, a trauma mostanában igen divatos eleméleteire, melyek nem megkerülhetők a két kötet végigolvasása során, s ezzel a regény mintegy a maga metaregényét is írja. Vagyis még nagyobb, mint amekkora.

A szerény *V. és Ū.* cím helyett akár a sokkal fellengzősebb *A huszadik század regénye* címet is viselhetné a két vaskos kötet, hiszen a két főszereplő és a velük kapcsolatba kerülő sok-sok személy történetén keresztül valóban az elmúlt évszázad Magyarországnak képe rajzolódik ki – de persze alulnézetből, az érzületek, napi gondok, küszködések, a bonyolult és sérülékeny emberi kapcsolatok perspektívájából. A két kötet vázát Virágh Emma és Újhelyi Gyula története alkotja, és erre rakódik rá, ezt burkolja körbe a család és egyáltalán az ország története.

Az első kötetben a mindentudó elbeszélő, Gyula mesél a Díszcserje kisaszszonynak becézett feleségéről és a közös életükről, majd a másodikban már az ő saját története kerül előtérbe. Mindkét kötet három nagyobb részből áll, s ezek mindegyike 25 fejezetből, s ez a szimmetria és következetesség tökéletesen opponálja az ide-oda kanyargó történeteket, melyek időben is több síkot váltogatnak minden rendszer nélkül. Ahogyan Bazsányi Sándor észrevételezte, „a két kötet egyébként is alaposan, már-már túlzó alaposággal tagolódik a nagyobb fejezetekbe rendeződő kisebb egységek által. A kétszer három fő fejezet mindig a nyitómottóban kiemelt motívumot járja körül: a Virágh Emmára (az ő nevére és lényére) modorosán utaló Díszcserje (kis)asszony-ban a »követés«-t, a »basonmás«-t és az »árnyék«-ot, az Új-

helyi Gyulára vonatkozó Jelzőművész-ben meg a »*tekintet*«-et, a »*látomás*«-t és a »*medéka*«-et.” (Bazsányi Sándor, *Korszerűtlen korrajz*, Holmi, 2014. október) A látszólag szabadon áradó történetnyaláboknak tehát megvan a maguk ritmusa, melyet a kötetek tagolása, valamint a Bazsányi által emlegetett motívumok szolgáltatnak.

Szintén Bazsányi meglátásaihoz kapcsolódok a regény nyelvezetéről szólva is, amiről magam is azt gondolom, hogy meglehetősen igénybe veszi az olvasót. A mondatok nagyon sok, a megértést nehezítő tagmondatra tagolódnak, valamint „a regénybeszéd egészére jellemző, részben a köznyelvet mímelő, részben attól az olvasót modorosan elidegenítő” (uo.) sajátosságokkal bír az elbeszélő szólama, aki ráadásul elképesztő körülményességgel számol be a vele történekről, és nem egyszer szándékosan imitálja kora brosúra-nyelvét. Az elbeszélői monológot olykor megtörik más szólamok; többnyire társasági események, értekezletek leírása során kavarnak egymásban a beszélgetők szabad függő beszédként megjelenő szólamai, melyek jellemzően rengeteg, a bizonytalanságot vagy éppen az élőbeszéd ritmusát imitáló hármas ponttal tagolódnak. Például: „hagyja csak...Emma...hadd beszélgessünk Újhelyi úrral...szeretek felvilágosítani..., mondja Felesége főtulajdonosnak” (II. 536).

De valójában a két főszereplő is meglehetősen körülményes figura, akik nem tudnak úgy csinálni semmit, hogy azt ne előzze meg vagy kövesse hosszadalmas elvi eszmefuttatás. Virágh Emma alakjában a mai olvasó mindazokat a sztereotípiákat felfedezheti, amiket manapság is emlegetnek a bölcsészlányok esetében: olvasott, okos, megalkudni képtelen, ám naiv. Emmát kérlelhetetlen igazságérzet fűti, és minden helyzetben képes hosszú szónoklatokba bonyolódni az igazságról és az igazságosságról, amit korának csinovnyikjai nem kis megütközéssel fogadnak. Nem tud megmaradni semmilyen munkahelyen, sem a szerkesztőségben, sem a főiskolán, sem pedig a filmgyárban. Újító ötleteit rendre elutasítják, csak a szokott feladatok teljesítését várják tőle. Emmát mindenhol csodabogárnak tekintik, a szerkesztőségben például azt mondja egy kolléganője, hogy „ilyen lényt, mint Emma, még nem látott. Ahol élünk, Magyarhonban, sőt Európa ezen fertályán, az nem Emmának való hely, fejt ki Sereg Júlia, itt az ember nincs emberből. Hát miféle életünk van nekünk errefelé, miféle sors a miénk!?” (I. 123). Emma továbbá novellákat ír, méghozzá „egy ábrándjait el nem vesztett leányról” – márpedig az ábrándos leányok utoljára talán a XVIII. században voltak érdekesek az írók számára.

A fiatal Emma egy fárasztóan harcos igazságkereső, önjelölt megmondóember, aki kevéssé van tekintettel bárkinek is az érzékenységre vagy pláne a szokásos szociális konvenciókra. Viselkedésében van valami mesterkéltséget, modoros polgárpukkasztás, ami egyáltalán nem teszi rokonszenvenné. Félreértés ne essék, nem a polgárpukkasztással mint olyannal van bajom, az nagyon szép és tiszteletre méltó tevékenység, csak éppen nem mindegy, hogy mondjuk Janis Joplin borzolja a kedélyeket, vagy valamelyik szerényebb képességű kolléganője. Jellemző például az egyik hozzászólása a főiskola filmelmélet-csoportjában (ami egyszersmind a regény nyelvezetére is jó példa): „kifejti, hogy meglepetéssel hallja dicsőítését annak az irányzatnak, amelyről már azt gondolhatni, hogy hála istennek, a múlté, mert ugye a múltól van szó, egy parancs-elméletéről, ámde lehet, hogy itt, ezen a tanszéken még van jelene, pedig az elmélet már rég bebizonyította, hogy amit magáénak vall, az a képtelenség és hazugság, mesterkedések halmozása, bebizonyította,

hogy a kendőzetlen valóságnak kendőzött jelentést szeretne tulajdonítani, és ha még mással is jellemezni szeretné, akkor egy gondolatkísérlettel élne, mégpedig Goethe megidézése révén, mert Goethe szerint a művészeti alkotások formatartalmait csak akkor érezhetjük magunkénak, ha azokat felerészben már tartalmazza tudatunk, és hát akkor az a tudat, amely ezt a parancs-elméletet magáénak tudhatja, ha csak felerészben is, legfeljebb papé vagy párttitkáré lehet” (I. 290).

Emma különösen kegyetlen az anyjával, akit lenéz amiatt, hogy egyfolytában a háztartással foglalkozik, és az apját sem kíméli, amikor másik nőnél talál vigaszt elromlott házasságára. Esmefuttatásai papirosízűek, tudálékosak és tendenciózusak. Ehhez képest radikális váltás, amikor a középkorú nővé érő Emmával találkozunk a regényben, akiről rég lementszte az élet a vadhajtságait, és gondos, komoly asszonnyá érett. Immár örömet leli a főzésben és a házimunkában, és nemhogy harciasan kikelne a munkatársai, főnökei ellen, hanem már-már túlzott alázattal is túri, hogy kihasználják.

Férje, a Jelzőművésznek nevezett Gyula nem kevésbé fura teremtés. Kettejük kapcsolata elég sok fejtörést is okozott a szüleinek, akik két lábbal a földön álló, a rendszerhez alkalmazkodó, az előnyeiket kihasználó emberek voltak, és mélységes ellenszenvvel figyelték a két élehetlen bölcsész csetlés-botlását az életben. A férfi vesszőparipája a *megfosztottak és az elesettek* életének igaz feltárása, az, hogy felhívja a figyelmet a hazai munkásság kisémmizésére, elnyomorodottságára és elnyomottságára – ami természetesen szembement a hivatalos ideológiai irányvonalal. Gyula ezért sodródik kutatóintézetéről kutatóintézetre, amelyekben mindig konfliktusba kerül a rendszerhez hű munkatársakkal, és mindig, mindenhol radikális ellenzéki irányt képvisel, és elkötelezett a magyar társadalom alján élők ügye iránt. Gyulának van néhány olyan különös dolga, ami a mai olvasó számára nem teszi éppen szimpatikussá. Az egyik az, hogy a rendszerrel szembeni elégedetlenségének úgy ad hangot, hogy névtelen leveleket írkal bizonyos illetékeseknek. Nem látja ugyanis más útját a tiltakozásnak, ám azzal tisztában van, hogy komoly problémái lehetnek, ha fény derül a személyére. Ezért nem is küldi el a levelet, ami így afféle szelepként működik, melyen keresztül kitorhetnek elnyomott indulatai: „nagy-rabecsült főrendőrő, szegény árva és undormány, szólítottam meg így, te, akinek fogalma sincs, ki nyomta egy Lenin szobor kezébe a zsíros kenyeret...” (II. 14). Gyula persze maga is tisztában van azzal, hogy szégyenteljes dolgot művel, és szenved is tőle, mint ahogyan a rendszertől is szenved.

A másik heppje az, hogy néha álruhát ölt: „hazatérve, kényszerítést éreztem megint, hogy elővegyem ismét a *parókámat*, nemkülönben a *fekete keretes, megtűkrözött üvegű, réges-régi, muzeális napszemüvegemet*, és az apám nálunk felejtett, *ódivatú, szokatlanul széles karimájú, sajátos benyomást keltő, furcsa, fekete kalapját...*” (II. 434), s mindezek mellé még a sárga csillagot is feltűzi, amikor ebben az öltözékben belép a zsinagógába. A gyülekezet tagjai persze megbotránkozva figyelik, ő pedig valóságos szónoklatot vág ki előttük arról, hogy milyen messzemenő következményei lettek annak, hogy egy bizonyos mondatot kihagytak az egyik imából. Máskor pedig vendégségben veszi fel az álcáját, és ennek fedezékében mutogatja a hímvesszőjét. Mindkét „szokása” lázadás nemcsak a rendszer, hanem a társadalmi konvenciók ellen is, ám ezt csak felemás módon vihette végbe, úgy, hogy mindeközben nem vállalhatja saját személyazonosságát, hanem névtelenség-

be vagy maszkba rejti magát. Amivel az egész akció hitelessége megkérdőjeleződik, miközben persze érthető az a kényszer, ami ezekre a tettekre sarkallja.

Emma és Gyula életén keresztül rálátást nyer az olvasó a kettejük családjának a történetére is, mely a magyar történelem legsötétebb korszakait idézi meg. Több-ször visszatér a regényben az a rituális esemény, amikor egy évben egyszer a Virágh és a Kerek család, Emma anyjának a rokonsága, összejön farsangi fánkot sütni (s ilyenkor Emma, jellemző módon, botrányt csinál). Az egyik ilyen alkalommal ismerjük meg Virágh Bözsi élettörténetét, ami szinte állatorvosi lova annak a hektikus kornak, amelyben játszódik. A lány ugyanis fiatal korában egy rendházban dolgozik cselédként, és az az álma, hogy tanítónő legyen belőle. Horthy látogatásakor letérdel a kormányzó elé, és elrebegi neki, mire vágyik, erre megszidják, ő pedig szedi a sátorfáját. Istenfélő családja sem fogadja vissza, Bözsi erre meztelábasan, rongyokban, éhezve beállít a dolgozók középiskolájának kollégiumába, ahol örömmel fogadják, és végre tanulhat; elvégre hús-vér valójában ő maga „a jövő embertípusa”. Ám egyszer csak „lelepleződik”, kiderül róla, hogy „klerikális, reakciós apáca”, ekkor kerül Dunapentelére, építeni az új várost. Itt pedig – hogy, hogy nem – Rákosi elvtárral találkozik, aki szóba elegyedik vele, s a naiv leányzó azt találja neki mondani, hogy „Rákosi elvtárs, szóval Rákosi elvtárral jobban szót tudok érteni, mint Horthy kormányzó kegyelmes úrral anno, Rákosi elvtárs” (I. 151). A vígjátékba illő jelenet után Bözsit azonnal kitiltják Sztálinvárosból. Ez „csak” egy mellékszál ebben a gazdagon rétegzett regényben, melyben sorsok, életek fonódnak egybe, és rajtuk keresztül tárulnak fel a huszadik század borzalmai.

Így például az a látomás is, ami Gyulát kísérti: „az a kopasz kisfiú a bilivel a haláltábor barakkjai között” (II. 315). A látomásban pedig felhőmpölyög a család múltja, ezúttal a nagymama elbeszélésében: ahogyan elvették nagyapjától a nyaralóját, kifosztják és internálják a tehetős zsidó családot, ahogyan a falu szélén levő gettóba terelik őket. A város vezetősége azonban ellopta az erre szánt pénzt, úgyhogy a cigányok házaiba költöztették be őket, akiket pedig kitelepítettek a kőbánya területére. A csendőrök, a hivatalnokok és az előljárók embertelensége növeli a szenvedéseket – és a főhős ekkor mindössze három és fél éves; „te, Gyulus, sokat sikítottál, meséli nagymamám, és mindig vacogtál valahogy, és bújtál anyádhoz, bújtál hozzám, még Szeréna dédnagymamáddhoz is bújtál, és továbbra is bepisiltél, és abban a pisis gatyában és nadrágban kell maradnod, nem volt másik, felfáztál, és még többet pisiltél be” (II. 393). A nagymama megjárta Auschwitzot, aztán a háború vége után hazatért Sátoraljaújhelyre, ahol addigra már mindenüket ellopták.

A regény nagy része a rendszerváltás előtt játszódik; orrfacsaró bűze van a beposhadt Kádár-kornak: „a változatlanság nyomasztott minket” (I. 309). A házaspár küszködik a munkahelyekkel, a kiadókkal, akik nem akarják kiadni a kéziratukat, és egyáltalán az egész rendszerrel, mely behatol a magánélet legrejtettebb zugaiba is: „a szerelem sem lehet mentes a hatalomhoz fűződő viszonytól” (I. 317). S mivel házasterek országáról van szó, ezért is jellemző, ahogyan Emmával bánnak egy közértben, ahová üvegeket visz vissza: „erkölcstelen, tudja meg, hölgyem, mondta az üvegvisszaváltó nő, ennyi sörös, vodkás satöbbi üveget kiüresíteni” (I. 308). Erről az embernek óhatatlanul a régi mondás jut eszébe az értelmiség két útjáról (mely azóta sem vesztette érvényét).

Aztán egyszer csak „egy fordulat, illetve *változás* következett be” (II. 459), melynek következtében egyre több ellenzéki alak tűnt fel a tévé képernyőjén, akik szorongva beszéltek arról, amiről fogalmuk sem volt. „Furcsán éreztem magam nemkülönben, hogy nem az az ember uralkodott már, aki, amióta az eszemet tudom, uralkodott, legalábbis kamaszkoromtól, ülve, üldögélve a trónon. Mintha kizökkent volna az idő meg a történelem. És az ilyen idő, kizökkent idő, bizony tényleg történelmi idő, mesélem majd az unokáimnak, mint elgondoltam” (II. 464). Aztán beindul a magyar vadkapitalizmus, feltűnnek az első úrgazdagok, és Gyula hamar kénytelen volt konstatálni, hogy a dolgok nem is változtak olyan túl sokat.

Egész életének alapmotívumai az *elvágyódás* és a *belső béke*, melyek folyton vissza-visszatérnek a szövegtengerben kurzívval kiemelve, mint ahogyan Emmához kapcsolódóan pedig a *boldogság* és *életimádat*, amit egy cigányasszony mondott róla egyszer, még gyerekkorában. Ekkor, a rendszerváltás után, Gyula már a *korszakváltások, új kezdetek* témájú könyvén dolgozik nagyon régóta, Emma pedig sokadszor írja át a regényét, mely bizonyos *titokzatos vörös tintával levelezőkről szól, kiket címzettjük, egy bátor asszony leleplez* (ami az ábrándjait még el nem vesztett leányhoz képest nem tűnik olyan nagy előrelépésnek). A házaspár tehát egész életében hűséges néhány alapvető elvhez, látszólag szeszélyesnek tűnő érzülethez, ami attól is megóvta őket, hogy túlzott illúziókba ringassák magukat az új rendszert illetően. Hűségesek egymáshoz is, noha elváltak egyszer, és mindkettejüknek számos szeretője volt közben; Bazsányi Sándor pedig Gyulának a korszakhoz való hűségét is kiemeli, melyben szocializálódott. Hozzátehetnénk még a családhoz és a zsidósághoz való hűséget is, melyekkel ugyan Gyula egész életében küzd, de mindeközben pontosan így és pontosan ezért válnak identitása szerves részévé.

A regényről azt tartják olvasói, hogy Berkovits György a Kádár-kor enciklopédiáját írta meg benne, s valóban szinte minden, az akkori korra jellemző sorsképlet felmerül benne, és számos társadalmi réteg képviselői megjelennek a „panelproliktól” a nagykutyáig, a munkástól az értelmiségig – aligha maradhat bárkinek is hiányérzete. Szükséges némi idő, mire az olvasó füle rááll a regény nyelvezetére, aztán valósággal beszippantanak a sűrűn kavargó történetek. (*L'Harmattan*)

DECZKI SAROLTA

Felelős kiadó: IMRE LÁSZLÓ

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Tipográfia: Kass János

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége

Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. Telefon és fax: (52) 412-626 — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben teljesíti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900). További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 7200 Ft, félévi 3600 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.